

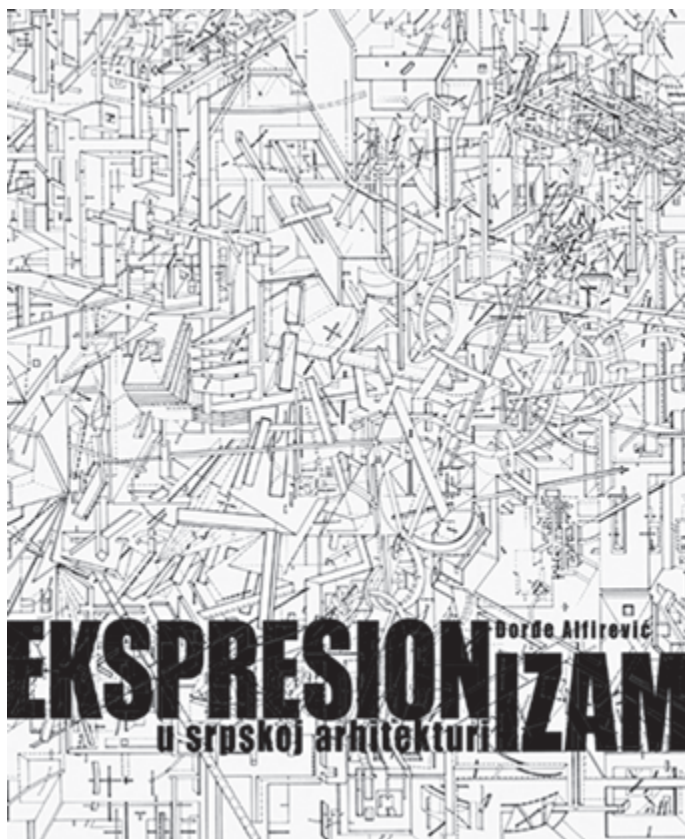
ДРАГАНА МЕЦАНОВ

ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ *ЕКСПРЕСИОНИЗАМ У СРПСКОЈ АРХИТЕКТУРИ*
АУТОРА ДР ЂОРЂА АЛФИРЕВИЋА

Дело *Експресионизам у српској архитектури* Ђорђа Алфиревића, у издању издавачке куће Орион арт из 2016. године, научна је монографија настала на темељу докторске дисертације *Експресионизам у архитектури 20. века у Србији*, одбрањене 2015. године, и дугогодишњег исцрпног научноистраживачког рада аутора.

Аутор др Ђорђе Алфиревић спада у малу групу ретких архитеката који су свој рад током година преиспитивали кроз есеје, те објављене теоријске радове, и истовремено у групу ретких историографа, препознатљивих у научним круговима, који су се, поред исцрпног научног рада, остварили као архитекти и аутори објеката. У његовој сфери интересовања и радовима, између осталог, дуго година је присутно интердисциплинарно истраживање архитектуре и психологије кроз отворена питања о психолошким утицајима архитектуре на кориснике, а са друге стране и архитектуре као артефакта – физичке манифестације свести аутора. Управо је то кључна тема и аргумент којим Алфиревић отвара простор новом начину сагледавања експресионизма у нашој локалној средини, потенцирајући у делу да се *експресионистичко стваралаштво не може суштински разумети без познавања животног искуства ствараоца*.¹

Значај теме и идеје да се уради и публикује једно овакво истраживање уско је повезан са чињеницом да је мали број објеката послератног периода данас под институционалном заштитом. У делу је анализиран и веома концизно представљен целокупан период 20. и почетка 21. века, а не само кратко раздобље од 1905. до 1930. године, које је у литератури и изворима детерминисано као период експресионизма. Напротив, Алфиревићев приступ теми је такав да се не поводи за таксативним подацима и годинама, он преиспитује до сада познате или општеприхваћене периодизације

историје архитектуре, преиспитује дефиниције експресионизма, како би у кључном делу истраживања презентовао значајна дела српске архитектуре на нов и другачији начин.

Према Мишку Шуваковићу *експресионизам је заједнички назив за различите покрете и индивидуалне праксе које су се одвијале у свету током 20. века и које су у својој основи биле засноване на уверењу да стваралац својим делом може изразити емоције и унутрашња психолошка и душевна стања*.² Међутим, уколико се покушају упоредити теоријска тумачења, стиче се утисак да се експресионизам може разумети на два начина: у ужем смислу, као стилски правац у архитектури и у другим уметностима, и у ширем смислу, као радикална стваралачка тенденција. У тексту монографије се, поред осталог, наводи да је, с једне стране, експресионистичко стваралачко дело последица екстремне стваралачке тенденције и самим тим има пренаглашене експресивне карактеристике, док, са друге стране, локација на којој се пројектује објекат, својом геометријом и другим условима, може утицати на његову наглашену експресивност, због чега дело може имати експресионистички карактер иако није последица искрене експресионистичке тенденције. Према Александру Кадијевићу, током 20. века се могу еви-

дентирати четири карактеристична периода архитектонског стваралаштва: период ратног експресионизма, зрели или реформистички период, позни период и период неоекспресионизма. Алфиревић наглашава да је експресионизам у већини случајева посматран као скуп стилских карактеристика архитектонских здања. Међутим, уколико се тумачи не само као стилски правац већ и као стваралачка тенденција, анализа указује да се феномен експресионизма у архитектури јавља на планском нивоу, код урбанистичких комплекса или *меџаформи*, затим код појединачних архитектонских објеката, и код дизајна унутрашњег простора³. Оваква анализа у делу наводи на размишљање о институционалној заштити не само појединачних објеката, већ и урбанистичких целина са евентуалним стилским карактеристикама поменутог правца.

У објављеној монографији постоји неколико новоистражених и презентованих тема. Једна од њих је методолошки приступ експресионизму којим се неким од анализираних објеката даје ново тумачење. Други допринос монографије је издвајање карактеристичних примера, што је потенцијално додатни аргумент за њихову споменичку валоризацију у циљу институционалне заштите. **Међутим, чини се да је један од најзначајнијих доприноса ове монографије предлог, или иновација – увођење нових појмова: сецесионистички експресионизам, романтичарски експресионизам, модернистички експресионизам, структурални експресионизам и фрактални експресионизам.** У својој рецензији књиге Александар Кадијевић наводи да је то *најбољи уједињени и најподробнији истраживачки рад у домаћој историографији о предметној теми*.

У првом поглављу аутор даје уводне напомене и објашњења, и на основу њега читалац стиче увид да је реч о монографији научног карактера, с доминантним теоријским делом, а не сувопарне анализе или презентације објеката одређених стилских карактеристика или облика.

У другом поглављу аутор се бави пореклом појма и тумачењима експресионизма, друштвеним околностима у Европи почетком 20. века, општим карактеристикама експресионизма, затим анализом експресионистичких тема и мотива, експресионистичким обележјима и стваралачким принципима, те предусловима за његову појаву.

У трећем и четвртном поглављу, *Експресија и Експресивност*, аутор наставља теоријска разматрања, позивајући се на претходно позната тумачења и литературу.

Наредна четири поглавља садрже анализу и хронолошку презентацију здања код којих аутор препо-

знаје елементе експресионизма. Као *Најовешњаји експресионизма у Србији и Војводини пре Другој светској рати* наводи се неколико објеката, док у наредном поглављу, *Експресионистички елементи у српској архитектури између два светска рата*, аутор издваја неколико објеката у Београду који завређују пажњу стручне и шире јавности. У оквиру поглавља *Експресионизам у српској архитектури током трајања социјалистичке Југославије* аутор анализира највећи број изабраних примера, али треба узети у обзир и чињеницу да је посредни период најинтензивније изградње у 20. веку. Алфиревић је у овом раду успео да истражи и дела аутора ван круга оних који су присутни у литератури и периодици, ван академских установа, и препозна вредности грађевина архитеката који нису често публиковани, али су реализовали већи број значајних остварења, попут Петра Петровића и Оливере Петровић. Након тога, у оквиру поглавља *Експресионизам у српској архитектури после слома социјалистичке Југославије*, аутор анализира објекте настале у последњих 25 година чији су аутори још увек активни, махом у академским круговима и струковним удружењима.

На крају, у оквиру закључних разматрања, аутор прави осврт на релације са савременом архитектуром и теоријом, али и на институционалну заштиту објеката.

У својој рецензији проф. др Мирјана Ротер Благојевић, између осталог, наводи да је овом монографијом аутор *скренуо пажњу и на изузетне вредности појединих недовољно испитаних архитектонских дела која би требало да постану део институционално заштићеног корпуса традиционалне архитектуре у Србији*.⁴ Заиста, савремени осврт на тему експресионизма у српској архитектури незамислив је без интензивног промишљања те теме у контексту вредновања и заштите градитељског наслеђа.

У делима препознатим као објекти експресионистичког карактера срећемо закошеност или *изломљеност облика, закривљеност облика, рашићеност облика, прожимање облика, грубост фактуре, сложеност шекстуре, интензивније колористице...* У раду се наводе и мишљења најистакнутијих историографа о предметној теми. *Александар Кадијевић примећује да се архитекти у Србији, за разлику од својих европских колега, нису усуђивали да експресионистичке стилове примене у целости, на чистом објекту и да своје објекте намећу нејасном окружењу дајући им монументалне и агресивне облике*.⁵ Стиче се утисак да стање свести није промењено ни сада, у савременом добу. Алфиревић истиче да је *важно нагласити да постоје архитектонска дела која се могу подвести*

под појам експресионизма, иако нису настала као директна последица експресионистичког стваралаштва. Примери оваквих дела припадају категорији експресионистичких, јер се јављају као појединачна остварења архитеката који су у одређеним локацијама били мошвишани да остваре јединствено експресионистичко дело.⁶ Размишљајући о сличној теми, Ранко Радовић наводи да *сви велики архитекти имају још и правило развијен осећај за историју, али не у смислу тежње ка репродукцији претходно реализованих облика, већ као посебну концепцију њених радова*.⁷

Алфиревић има свест о значају заштите градитељског наслеђа. У једном делу своје монографије примећује да се *проблеми радикализације живописних принципа код становништва јављају као одраз неопверења у државне и политичке структуре, док су, са друге стране, економски проблеми и лош живописни стандард подстицали самовољу и суштавају морална начела трађана у њиховом односу према друштву, граду и живописном просору*.⁸ Овакву, депримирајућу слику и кризу друштвених и етичких вредности можемо повезати са одсуством шире друштвене свести за препознавање, вредновање и заштиту споменичког наслеђа. У том контексту може се направити кратак осврт на избор најрепрезентативнијих објеката које аутор анализира и, са друге стране, указати на степен институционалне заштите који поменути дела уживају (или не уживају). Постојање експресионистичких тенденција аутор препознаје у следећим објектима у Београду:

1. СРЦ „25. мај“, Иван Антић, 1973.
2. МСУ, Иванка Распоповић и Иван Антић, 1959–1965.
3. ЈУБЦ, Марио Јобст, 1999.
4. Некадашња БС Дејтонка, Марио Јобст, 1995.
5. Зграда контролног одељења Министарства пошта, телеграфа и телефона у Београду, Момир Корунковић, 1930.
6. Некадашња Пошта 2, Момир Корунковић, 1930.
7. Телефонска централа у Косовској, Бранко Таназевић, 1908.
8. Зграда трговца Милана Стефановића на Теразијама, арх. Милорад Рувидић, 1912.
9. Синагога Бет Израел, Милан Капетановић, 1908.
10. Евангелистичка црква, Ото Барнинг, 1943.

11. Зграда Првог дунавског паробродарског друштва у Београду, Александер Поп и Стеван Тоболар, 1923.
12. Црква Светог Антуна Падованског, Јоже Плечник, 1932.
13. Палата „Албанија“, Бранко Бон, Милан Гракалић, Михајло Рувидић, 1938.
14. Стамбена зграда за професоре Универзитета код Богословије, Ристо Шекерински, 1963.
15. Генералштаб, Никола Добровић, 1965.
16. Фонтана, Урош Мартиновић, 1967.
17. Стамбени објекат у Браће Југовића 10 и 14, Михајло Митровић, 1977. и 1967.
18. Резиденција иранског амбасадора у Београду, Петар Петровић и Оливера Николић, 1976.
19. Самачки дом „Паја Мрдановић“ на Карабурми, Петар Петровић, 1976.
20. КДУ у Солунској, Љиљана Бакић, 1977.
21. Ресторан „Липов лад“, Драган Вучић, 1978.
22. Трафостаница, Александар Ђокић, 1979.
23. ВМА, Јосип Осојник и Слободан Николић, 1982.
24. Атеље 212, Ранко Радовић и Радивоје Динуловић, 1992.
25. Авалски торањ, Угљеша Богуновић и Слободан Јањић, 1965.
26. Кошаркашка хала и ледена дворана „Пионир“, Љиљана Бакић и Драгољуб Бакић, 1973.
27. Командни центар МУП-а, Спасоје Крунић, 1983.
28. Музеј ваздухопловства, Иван Штраус, 1989.
29. Хотел „Хајат“ и пословна зграда „Југопетрол“, Иван Антић, 1990.
30. Палата „Цептер“, Бранислав Митровић и Василије Милуновић, 1991–1997.
31. Палата „Зора“, Спасоје Крунић, 2005.
32. Палата „Прогрес“, Миодраг Мирковић, 1996.
33. Палата „Кристал“, Спасоје Крунић и Слободан Рајовић, 1990–1995.
34. Југословенска кућа у насељу Голф 12, Александар Ђокић, 1990–2000.
35. ЦРРОН – „Орач“, Огњен Ђуровић, 1996–2003.
36. Пословна зграда телевизије „Пинк“, Александар Спајић, 1998–2000.
37. „ХВБ банка“, Бранислав Митровић, 1999–2002.
38. МПС, Бранислав Митровић, 1997.
39. Управна зграда „Креативног центра“, Михаило Чанак, 2000–2002.
40. Породична кућа Васић, Зоран Булајић, 2000–2002.
41. Капела на гробљу „Орловача“, Мирјана Лукић, 2009.
42. Стамбена зграда „Инфинити“, Миодраг Мирковић и Драган Марчетић, 2013.

У оквиру Генералног урбанистичког плана Београда до 2021. један део посвећен је вредновању модерне архитектуре.⁹ У тексту ГУП-а говори се о критеријумима за њено вредновање.¹⁰ За избор објеката и архитектонско-урбанистичких целина дефинисане су две основне групе критеријума: опште и посебне вредности дела. При вредновању многих објеката и урбаних целина узето је у обзир да су та дела или њихови аутори за њих добили награде и признања струковних организација или других институција.

У овом ГУП-у предложено је 128 објеката епохе модерне у режиму потпуне заштите и 14 објеката епохе модерне у режиму делимичне заштите; као и 15 урбанистичко-архитектонских целина епохе модерне у режиму потпуне заштите и 10 урбанистичко-архитектонских целина епохе модерне у режиму делимичне заштите, од тога две у префабрикованим системима. Да би се с довољном поузданошћу користили естетски критеријуми у оквиру ових архитектонских дела, uveden је и додатни критеријум обавезне временске дистанце од 10 година за примену критеријума заштите. У 2002. години последња година из које се дела вреднују и штите јесте 1993, а здања има укупно 126. Списак објеката (који је дат у Документацији Генералног плана, део 7) није коначан, него иницијалан. Могуће је да, на основу критеријума постављених у овом плану, у списак буду уврштени нови објекти, међу којима и поједини анализирани у монографији о експресионизму.

Цео текст монографије *Експресионизам у српској ерхиџектури* је аргументован, уверљив и поткрепљен примерима, како теоријски тако и представљеним грађевинама, и није лако дати закључак или генералну оцену независно, одвојено од ставова аутора и његових закључних разматрања. Алфиревић сматра да фундаментални разлог због којег експресионизам у архитектонској култури Србије није раније био евидентиран лежи у проблематици његовог уског тумачења, *ио коме је у ишћању сџилски иравац који се иојавио иочетком 20. века и итрајао извесно време, као*

и недовољно интересовање за историографска и историјска исцртавања, што указује на наш лежеран однос према традиционалном наслеђу и традицији, ако изузмемо поједине историографе попут Александра Кадијевића, који је скренуо пажњу на моћност постојања експресионистичких елемената у архитектури између два светска рата у Србији.¹¹ Један од кључних доприноса монографије *Експресионизам у српској архитектури* јесте у томе што нам на ове пропусе

указује и што ће, уколико се пажљиво чита, допринети да се прошире гледишта и схватања која заступа, а узрочно-последично томе и фонд институционално заштићених објеката.

Др Драгана Ј. Мецанов,
архитекта
Београд
mecanov@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] Алфировић 2016: 31.
- 2] Алфировић 2016: 15.
- 3] Алфировић 2016: 28.
- 4] Алфировић 2016, насловна страна.
- 5] Алфировић 2016: 42.
- 6] Алфировић 2016: 29.
- 7] Алфировић 2016: 35.
- 8] Алфировић 2016: 137.
- 9] ГУП Београда 2021, Заштита и третман модерне архитектуре: 171–173.

У њему се наводи: *Модерна архитектура у Београду представља историју материјалне и културне баштине. Она је представљена низом објеката, као значајним потенцијалом који носи печат ауторског остварења, који су вредновани групним признањима или имају амбијентални значај. Она обухвата рану модерну, зrelu модерну, касну модерну, постмодерну, неомодерну, као и прелазне облике ка модерни. У овом плану, посебан акценат је стављен на појединачна дела, групе објеката и ансамбле, са препорукама за њихов даљи развој.*

- 10] Исто, Критеријуми за вредновање модерне архитектуре: 171.
- 11] Алфировић 2016: 162.

ЛИТЕРАТУРА:

Алфировић, Ђ. (2016), *Експресионизам у српској архитектури*, Београд: Орион Арт.

Генерални урбанистички план Београда 2021. (2001), Београд: Урбанистички завод Београда, електронско издање за јавни увид.